

PETROL SORUNU ve

TÜRKİYE

m. tarif u ahad

Türkiye'de işletilmeye elverişli ilk petrol kuyusunun 1948 yılında bulunmasına karşın, çok daha eski tarihlerden beri ülkemiz çokuluslu şirketlerin çalışma alanlarının içinde olmuştur. Sorunu yine tarihsel gelişimine oturtabilmek için Osmanlı İmparatorluğunun son dönemlerine kısaca da olsa bakmak gerekmektedir.

İmparatorluk sınırları içerisinde bulunan Irak'ta işlenebilir ve ticari değeri olan petrol kaynaklarının varlığının ortaya çıkması ile Birinci Dünya Savaşı öncesinin gergin dönemlerinde Almanya ile İngiltere arasındaki rekabet bu alana da sıçramıştır. Bu konunun önem kazanmaya başladığı görülünce dengeli bir politika izlemeye çalışan Abdülhamit 1888 ve 1889 yıllarında yayımladığı fermanlarla buraları kendi özel mülkiyetine dahil etmiştir. Bu tarihten sonra verilen ruhsatlar ile bazı kişilerce yapılan ayrı petrol arama çalışmaları sonuçsuz kalmıştır.

Bu yıllarda bir taraftan İngiltere ile Fransa, diğer taraftan da Almanya Osmanlı İmparatorluğu üzerinde bir takım hesaplara girişmişlerdir. Birinci grup Düyun-u Umumiye'yi bir basık aracı olarak kullanmak isterken, Almanya ise Manastır cuntasındaki kumanda kademeleri arasında etkinliğini artırma yolları arıyordu. O sıralarda diğer büyük kapitalist ülkelerden daha hızlı bir büyüme temposuna

Mehmet Tanju Akad, Tüm İktisatçılar Birliği üyesi.

Bu yazı. Ulusal Kaynaklar Konferansı'na (19-20 Eylül 1974) sunulan "Emperyalizmin Petrol Politikası ve Türkiye" adlı bildirinin bir bölümüdür.

şahip olan Almanya'ya mevcut denge içinde elinde bulunan sömürgeler ve pazarlar artık dar gelmeye başlıyordu. Doğu'yu bir genişleme alanı olarak seçtikten sonra Wilhelm'in 1898 yılındaki İstanbul gezisi de bu çabalara güç kazandırmak amacını gütmekte idi. Aynı yıl Alman sermayesinin Türkiye'deki temsilcisi olan Deutsche Bank ile İstanbul-Bağdat demiryolunu yapmakta olan Otoman Railway Company of Anatolia'ya Osmanlı Devleti sınırları içerisinde her türlü maden arama hakkı verildi. Bu arada İngilizler de çeşitli yollarla petrol arama ayrıcalıklarını elde etmek için uğraşmışlar, fakat girişimleri 1908 hareketi ile yarıda kalmıştır. Daha önce 1904 yılında Anadolu Demiryolu Şirketine Bağdat ve Musul'da petrol arama izni verildiği zaman, içerisinde petrol bulunan padişah arazisinin iki yıl içinde şirkete devrini öngören bir anlaşma da

yapılmıştı. Fakat 1908'den sonra padişah arazilerine el konmuş ve bunlar maliye bakanlığına devredilmişti.

Bu arada Amerika Birleşik Devletleri de bu bölgeye ilgi göstermeye başlamış ve ABD'nin Halep Konsolosluğu bölgeye ulaştırma ve petrol yatırımları yapılmasını teşvik etmişti. Büyük savaştan önce Ermeni sorununun ön plana çıkması ile bir gövde gösterisi yapmak üzere İstanbul'a gelen ABD donanmasının kumandanı Chester de bu raporla ilgilenmiş ve bazı girişimlerde bulunmuştur. Bu kişi daha sonra New York ticaret odasının temsilcisi olarak ve ABD devletinin desteği altında tekrar geri geldi ve bir anlaşma imzaladı. Bu anlaşmaya göre Chester firması üç demiryolu ile bir liman

yapacaktı ve bu anlaşmanın en önemli maddelerinden biriyle demiryollarının her iki yanında kalan yirmişer kilometrelik alanda her türlü maden ve petrol arama izni ve işletme hakkı şirkete verilecekti. Bu anlaşma hükümet tarafından onaylanmış fakat araya giren savaşlar yüzünden mecliste onaylanmadığı için hem hukuki geçerlik kazanmamış, hem de uygulama alanına sokulmamıştır. Bu sıralarda dış güçlerin yanısıra bunlarla işbirliği halindeki çevreler de petrol ayrıcalığı almaya uğraşıyorlardı. Bu şirketlerin en önemlilerinden biri de Serkis Gülbekyan aracılığı ile ayrıcalık almaya çalışan Royal Dutch-Shell idi.

Bu şekilde Birinci Dünya Savaşı'ndan önceki durumu kısaca özetlemek gerekirse Mezopotamya'da ayrıcalık almak için uğraşan gruplar; Alman Deutsche Bank, İngiliz Royal Dutch-Shell ve onun bir paravan şirketi olan Anglo-Saxon Oil Co. ile Amerikan Chester grubu idi. Bu grupların ilk üç tanesi Amerikalı saf dışı etmek üzere birleştiler ve Turkish Petroleum Company adlı bir şirket kurarak müdürlüğüne de Osmanlı hükümetinin güvenine sahip bir kişiyi getirdiler. Bu şirketin yarı sermayesi İngiliz, diğer yarısı ise eşit olarak Alman ve Hollandalılara aitti. Şirket kurulduğundan hemen sonra Osmanlı toprakları üzerinde petrol işletme ayrıcalığını elde etti. Fakat şunu eklemeliyiz ki 1914 yılına kadar verilen tüm ayrıcalıklar araya savaşın girmesi ile uygulama alanına sokulamamıştı. Bu arada İngilizlerin petrol ile çalışan ilk savaş gemilerini denize indirmeleri Irak petrolünün önemini artırmış ve savaştan sonra 1920 yılındaki San Retno Konferansında Turkish Petroleum Co.'daki Alman payı Fransızlara verilmişti. Bu arada ABD de izlemekte olduğu açık kapı politikası gereği -bu politikanın o dönemdeki uygulaması sömürgeleştirilmiş bölgelerde ABD sermayesine eşit ticaret ve yatırım hakları tanınması idi- ve savaştan sonra elde ettiği avantajlı durum sayesinde bu bölgede kendisinin de petrol hakları olduğunu kabul ettirdi.

Bu koşullar altında Lozan Konferansına gelindiği zaman Türkiye karşısında en çetin sorun olarak Musul'u buldu. Kapitülasyonlar

konusunda bile direnmekten vazgeçen İngiltere, Musul ve Kerkük konusunda o kadar kesin bir tavır almıştı ki, en acil sorunu barış yapmak olan Türkiye, sonunda bu bölgenin Irak ve dolayısıyla İngilizlere bırakılmasına razı olmak zorunda kaldı. Bu arada biraz geriye dönersek 1920 ve 1921 yıllarında, daha önce 1914'de Osmanlı Devletinden ayrıcalıklar almış bulunan Chester'in tekrar Türkiye'ye geleerek yeni rejimden ödünler ko-parmaya çalıştığını görmekteyiz. Bu amaçla Ottoman-American Development Co. adlı bir şirket kuruldu ve bu şirket, Fransa ve İngiltere'nin bütün olumsuz çabalarına karşın 10 Nisan 1923 tarihinde hükümetle bir anlaşma imzaladı. Bu anlaşma mecliste 21'e karşı 185 oyla kabul olundu. Anlaşmayla Sivas-Harpur-Ergani, Maden-Diyarbakır-Bitlis, Van-Harpur-Yumurtalık demiryolları ile bazı karayolları yapılacaktı. Bu demiryollarından ikincisi Musul-Kerkük-Süleymaniye'ye kadar uzanacaktı. Demiryolunun her iki yanında kalan arazide bulunan madenler ve petrol yataklarının kullanım hakkı da bu şirkete verilecekti. Hükümet vermiş olduğu bu ayrıcalıklara karşılık 300 milyon dolar tutarında bir kredi isteğinde bulunmuş, ancak ABD senatosunun olumsuz tutumu yüzünden bu anlaşma 1923 yılında feshe-dilmiştir.

Cumhuriyetin ilanından sonra petrol konusunda yapılan ilk çalışma 1926 yılında çıkartılan 791 sayılı petrol kanunudur ki, bu kanuna göre Türkiye sınırları içindeki bütün madenlerin ve petrol yataklarının işletilmesi hakkı hükümete verilmektedir. Kanun 1926 yılında kabul olundu fakat devletin petrol arama işini üzerine aldığı tarih 1933 yılıdır. Bu yıl çıkartılmış bulunan 2189 sayılı "Altın ve Petrol Arama ve İşletme İdareleri Teşkilatına Dair Kanun" ile aynı isimde bir örgüt kurulmuş, fakat verimli bir çalışmada bulunamayan bu örgüt 1935 yılında kurulan Maden Tetkik Arama Enstitüsü bünyesine katılarak petrol arama çalışmalarını sürdürmüştür. Bu kuruluşun yaptığı çalışmalar sonucunda ilk kez 1948 yılında Raman'da işletilmeye elverişli bir petrol kuyusu bulunmuştur.

Bu arada İkinci Dünya Savaşı öncesindeki yıllara ağırlığını veren devletçilik politikası

dönemine kısaca bakacak olursak bu dönemde yabancı petrol şirketlerinin petrol üretimi ile olmasa bile dağıtım ve pazarlama ile uğraştıklarını görmekteyiz. Şu var ki, genel olarak bu dönemde yabancı sermaye Türkiye'de yatırım yapmaktan kaçınmıştır. Bunda dünya konjonktürünün olduğu kadar yabancı sermayenin devletçilik politikası ve millileştirmelerden rahatsız olmasının da payı vardır. Gerçi millileştirmeler sınırlı ve karşılıklı anlaşmalarla ödenerek yapılmıştır, fakat ayrıcalıklı çalışmaya alışan yabancı sermaye yatırım yapmaya zaten yanaşmamıştır. Yabancıların Türkiye'de çalışmalarını kısıtlayan kanundan ve işçilere çok sınırlı da olsa güvenlik getiren 1936 tarihli iş kanunundan da yakınmışlardır.

İkinci Dünya Savaşı sonrası gelişmelere bakacak olursak Ortadoğu bölgesinin emperyalizm açısından taşıdığı stratejik önemin giderek artması ile karşılaşırız. Politik, askeri ve ekonomik çıkarların birleştiği bir kavşak olmaktan öte bu bölge petrolü batı için hayati bir önem taşımaktadır.

Dünya petrol rezervlerinin % 15'ine sosyalist ülkelerin sahip olduğu ve diğer rezervlerin % 69'unun Ortadoğu ile Afrika'da olduğu düşünülürse görülür ki batı bu petrol kaynaklarını kaybetmeyi göze alamaz. Bu çerçeve içerisinde Türkiye'nin petrol kaynakları çok az olsa da bölgeye bir bütün olarak bakan emperyalistler Türkiye, İran ve Yunanistan'a bu bölgedeki çıkarlarının bir güvencesi olarak bakmışlardır. CENTO ve RCD'nin kurulması ve son yıllarda İran'ın büyük ölçüde silahlandırılması batı tekelci sermayesinin bu bölgedeki çıkarlarının başlıca güvencele-ridir.

İkinci Dünya Savaşı sonrası, ABD'nin Türkiye'ye Marshall planı ve askeri anlaşmalar ile geniş çapta girdiğini izlediğimiz ortamda, 1952 yılında hükümet bir bildiri yayımlayarak petrol arayan şirketlerin millileştirileceğini açıkladı. Bu

bildiriden sonra 8 yabancı petrol şirketi jeolojik araştırmalar yapmaya başladı. Mayıs 1953'de ise yabancı petrol şirketleri ile yakınlığı bilinen Amerikalı Max W. Ball petrol kanunu hazırlamakla görevlendirildi.

Ocak 1954'de Celal Bayar Amerika'ya dış yardım almak üzere gittiği zaman bu işi sağlamak için petrol kanununun çıkarılacağına söz verdi ve sonunda o zamandan beri devamlı tartışmalara yol açmış bulunan meşhur 6326 sayılı kanun Mart 1954'de kabul edildi. Bu kanuna göre Türkiye 9 arama bölgesine ayrıldı. Bunlar, 1. Marmara, 2. Ankara, 3. Sivas, 4. Erzurum, 5. Siirt, 6. Gaziantep, 7. Adana, 8. Antalya ve 9. Ege'dir. Bu bölgelerin herbirinde hiçbir özel ya da tüzel kişiliğe sekizden fazla arama yetkisi verilemeyeceği ve bir arama alanının da 50 000 hektardan fazla olamayacağı belirtildi. Arama ayrıcalıklarının süresi 40 yıldır ve hükümetin onayı ile 20 yıl daha uzatılabilir. Şirketler kurumlar vergisine tabidir ve kârın %50'si vergi olarak devlete ödenir. Ancak kâr hesapları ABD'nin kendi ülkesindeki şirketlerine verdiği haklara göre yapılır. ABD'de petrol şirketlerinin birçok risk primleri ve vergi indirimlerinden yararlandığı hatırlanmalıdır.

Şimdi gerek bu kanun, gerekse genel olarak yabancı sermaye ve çokuluslu tekellerin petrol politikaları açısından kaynaklarımızın nasıl sömürüldüğünü görelim.

1960'ların başına kadar TPAO'nun Türkiye'de diğer tüm şirketlerin toplamından daha çok petrol ürettiğini görmekteyiz. Bu üretim üstelik TPAO'nun yukarıda belirtilen 6326 sayılı kanun tarafından desteklenmesine karşın oldu. Bir devlet kurumu olan TPAO'nun milyonlarca lira harcadığı Siirt bölgesinde diğer şirketlere 80 tane arama ruhsatı verildiği halde, TPAO'ya dokuzuncu bir ruhsat verilemiyordu. Bu göstermektedir ki yabancı şirketler zaten Türkiye'ye petrol aramak için gelmiş değillerdir. Amaçları Türkiye'nin petrol bulunmuş ve işletilmekte olan bölgelerinde birçok yeri kapatmak ve TPAO'nun petrol bulmasını engellemektir. Böylece şirketler Türkiye'ye her yıl yüz milyonlarca liralık petrolü yüksek fiyatlarla satacaklardır.

Fiyat sorununa gelince, bu konu üzerinde de kısaca durmakta yarar var. Türkiye'de rafine etmek ve yine Türkiye'de satmak üzere yabancı petrol şirketlerinin, ithal ettikleri petrole

afişe fiyatlar uyguladıkları bilinmektedir. Rafineriler kururken yapılan bir anlaşmaya göre, şirketler rafine edilmiş petrolü bize maliyeti ne olursa olsun Basra körfezi fiyatlarına göre vermektedirler. Onun için bu fiyatlar, genellikle aynı şirketlerin başka ülkelerde uyguladıkları fiyatların üzerinde olmaktadır ve bu da her yıl büyük miktarlarda döviz kaybetmimize neden olmuştur.

Üzerinde durmamız gereken önemli bir nokta da yabancı sermayenin bilgi ve kaynak transfer ederek petrol sanayiimize katkıda bulunduğu tezinin ne derece geçerli olduğunun araştırılmasıdır. Çünkü bu tez, ayrıcalıklı yabancı sermaye yanlıları tarafından öne sürülmektedir. Oysa, yalnız şu bilgi bile bu tezi çürütmeye yeterlidir: 1968 yılına kadar Türkiye'de bütün yabancı şirketlerin 411 192 metrelilik sondajına karşı, TPAO 638 665 metrelik sondaj yapmış-

tır. Bütün yabancı şirketlerin 1968 yılı sonuna kadar 6 265 373 ton petrol üretimine karşı, TPAO 7 718 572 ton üretimde bulunmuştur. Bunlar üstelik büyük ölçüde kısıtlandırılmış ve kösteklenmiş olarak ayrıcalıklı yabancı şirketlere karşı elde edilmiş başarılarıdır. Ayrıca çokuluslu tekellerin sınırsız mali olanaklara da sahip olduğu unutulmamalıdır.

Bütün bunlar göstermektedir ki günümüz kapitalizminin egemen birimi olan çokuluslu petrol tekellerinin Türkiye'deki çalışmaları ancak bunların dünya çapındaki stratejileri gözönüne alınırca anlaşılabilir. Bu şirketler için önemli olan, Türkiye'deki petrol sanayinin geliştirilmesi değil, dünya çapındaki kârlarının azamileştirilmesidir. Bunun için herhangi bir ülkedeki üretimden elde edecekleri ufak kârları, genel stratejileri içinde rahatlıkla feda edebilirler. Ayrıca dünyanın diğer yerlerinde ürettikle-

ri petrolü tekeli fiyatlarla satarak daha fazla gelir elde edebilirler. Örneğin Mobil şirketi Türkiye'deki üretim çalışmalarını azaltırken, günde 18000 varil petrol veren kuyuları kapatırken, TPAO bunun yüzde biri kadar verimli olan kuyuları bile işletmekte ve yeni kuyular açmamaktadır. Yabancı güçlerin denetimi altında, işbirlikçi iktidarlar tarafından hazırlanan petrol kanunu aslında rastlantıyla alınmış bir yanlış kararlar silsilesi değildir. Emperyalizmin artan etkisinin doğal bir sonucudur ve oldukça bilinçli olarak, çeşitli tartışmalar sonunda kabul edilmiştir.

Türkiye halkının kendi kaynaklarına sahip çıkarak, bunları üretici güçlerini geliştirmek için kullanması da bir iyiniyet sonucu değil, emperyalizme ve onlarla bütünleşmiş yerli güçlere karşı verilecek uzun ve bilinçli bir mücadelenin ürünü olacaktır.

DUYURU

Sayıları 5000'e yaklaşan üyelerimiz arasında sık sık isim benzerliklerine rastlanmakta, bu yüzden yazışma ve işlemlerde yanlışlıklar olmaktadır. Bunun önlenmesi için üyelerimizin her türlü yazışmalarında Oda sicil numaralarını belirtmelerini rica ederiz.

YÖNETİM KURULU